

A.L. Hottenhuis

Schelden doet geen pijn... Over namen en bijnamen

DE EERSTE MENS kreeg de naam: Man van aarde. De laatste mens zal ook wel een naam hebben. Tussen die twee krijgen en hebben miljarden een naam. Namen worden gegeven om iemand of iets vast te leggen. Het is een bepaling: binnen die palen, in dat hok zit dat schepsel. Een serie gelijke hokken is een familie, de familienaam geldt voor die serie. De naam van de vader was -zeker in West Europa- de eeuwen door drager en voortzetting van de familienaam. Vanaf de tijd van Napoleon worden familienamen vrij definitief. De burgerlijke stand legt ze vast en zorgt, dat de naam geregistreerd blijft.

Plaatsnamen zijn soms heel erg oud en in hun oorsprong, zeker als deze meer dan duizend jaar terug ligt, nauwelijks te verklaren. Nu liggen die plaatsnamen vast. De schrijfwijze van naam en afleiding staat op papier. Zolang de mensheid bestaat is er behoefte geweest om nadere precisering te geven aan mensen, aan plaatsen en aan mensen uit een bepaalde plaats. Veel namen, die mensen zichzelf geven of die gegeven werden berusten op eigenschappen, beroepen, uiterlijk en woonomgeving van die mensen. Bravenboer, De Bakker, De Grote, Van de Mors vertellen van die eigenschap, dat beroep, uiterlijk of de omgeving van de eerste van die naam.

Iets toevoegen

Als namen één keer vastliggen, willen we in voorkomende gevallen graag iets toevoegen of zelfs die naam vervangen. De reden van deze extra naamgeving is heel verschillend en er is nauwelijks een duidelijk beeld van waarom een bepaalde bijnaam wordt gegeven. Binnen de intieme kring van het gezin, de familie, kan een bijnaam opduiken, die een kozende strekking heeft.

Als in een dorp acht families Scholten genoemd kunnen worden zal er behoefte zijn aan onderscheid. Dat is wel duidelijk. Het is dan interessant om te achterhalen waarom de ene deze, de ander die bijnaam krijgt. De gedachtengang hoeft niet consequent te zijn. In het ene geval zal de ligging, in het andere geval het beroep en in een derde geval de oorspronkelijke bewoner van een boerderij het criterium zijn. Zo komen we dan aan namen als Mè-Scholten, Scholtenbakker en Scholten Meilink.

Plaatsen

Plaatsen hebben bijna altijd naast de officiële naam een bijnaam. Die bijnaam kan een grote verspreiding en bekendheid hebben of slechts in

< *Denekamp legde de scheldnaam vast in het kunstwerk 't Köttelpeerke. (foto: Twentse Courant)*

beperkte kring gebezigd worden. Als we in Nederland spreken van Mokum dan weet 90 procent van de bevolking, dat we Amsterdam bedoelen. Inwoners van Amsterdam worden dienovereenkomstig aangeduid als Moku-mers. Dat de bewoners van datzelfde Amsterdam in omliggende plaatsen met diverse minder vleierende namen versierd zijn, is minder bekend. We noemen: koek-etters, stoepenschijters, mensenvilders! Het zijn weinig eer-volle namen, die beslist niet door bewonderaars zijn gegeven. Bijnamen, die aan plaatsen worden gegeven, hebben, meer nog dan individuele bijna-men, een spottend karakter. Wetenschappers hebben getracht om in naam-geving van plaatsen als het gaat om bijnamen wat lijn aan te brengen. Zo gauw men begon deze scheldnamen in categorieën onder te brengen ont-stonden er overlappingsen. Het meest interessante van deze onderzoeken is, dat we als resultaat een uitgebreide verzameling hebben van in West Europa voorkomende locofaulismen ofwel bijnamen van plaatsen.

Niet uniek

Wie vroeger ooit mocht denken, dat siepels, beetwortels of stoepenschijters uniek zijn, komt er achter, dat al deze bijnamen ergens in ons land, België, Frankrijk, Duitsland of Engeland herhaalde malen voorkomen. Dat kan een teleurstelling zijn, maar het kan ook verhelderend werken en een nieuwe dimensie geven aan het unieke verschijnsel: bijnamen van plaatsen. Wie vandaag mocht denken, dat het geven van bijnamen aan plaatsen iets is van de moderne tijd, vergist zich ook. In het klassieke Griekenland kende men voor plaatsen en haar inwoners spottende omschrijvingen, waarvan de Atheense uilen maar een voorbeeld vormen. Dichterbij in tijd en plaats: Bredero noemde in zijn tijd de Vinkeveners al de 'veenpuiten'.

De spot, de kwinkslag, de rake opmerking, kortom: het vermogen te relati-veren is niet van een bepaalde streek of een bepaalde tijd, maar is de mensheid eigen. We moeten het daarom niet vreemd vinden overal en altijd de spottende naamgeving te horen klinken. Naast de spottend bedoelde naam-geving kennen we de meer algemene bijnaam van plaatsen, die een alge-meen belang of een vergelijking inhoudt. Zo vormt Rotterdam de 'handelspoort van Europa' en wordt Giethoorn het 'Venetië van het noorden' genoemd, zij het dat Amsterdam die titel ook eist. Iets verder weg: Oekraïne noemen we de 'graanschuur van Rusland' en Gibraltar is de 'sleu-tel van de Middellandse Zee'.

Historische feiten

Maar nu terug naar de min of meer spottend bedoelde bijnamen van plaat-sen. Wie vond die namen wanneer uit? Het antwoord is niet te geven. Soms een doodenkele keer gaat de naam terug op een historisch feit. De tweede bijnaam van de inwoners van Ootmarsum, nl. 'vaandeldieven', gaat terug op een historische vaandelroof in de achttiende eeuw, waarbij het Olden-zaalse vaandel als borg werd meegenomen na een klootschieterswedstrijd. In het algemeen is echter de oorsprong van de plaatsbijnaam niet te achter-halen. Het moet ergens een begin hebben bij een vindingrijke geest, die een rake typering gaf en daarmee school maakte.

De verbreiding en bekendheid van de bijnaam hangt nauw samen met hoe

Lonneker droadneegel, vereeuwigd via een kunstwerk op het dorpsplein. (foto: George Nusmeijer)

goed de typering past, hoe raak deze de bewoners van die plaats schetst. Het is gebleken, dat een aantal primaire handelingen van de mens, nl. eten, drinken en zijn behoefte doen in verband met vorming van bijnamen een grote rol spelen. Bij eten en drinken gaat het vooral om wát men eet en bij de behoefte gaat het over wáár men deze doet. Voorbeelden zijn er in Nederland en met name België volop: azijnzuipers, bierpruvers, bierbollen, melkbekken, koffiedrinkers, theepensen, koekvreter, stoeteters, gorteters, stoepeschijters, stobbendrieters, kaaieschijters, heuimiegers, kruikezeikers. De beroepen van mensen spelen ook een grote rol bij de naamgeving van een plaats. Typisch is daarbij dat het beroep toch weer op een spottende wijze wordt aangegeven, zoals peezakkers (cichoreibereiders), kantenklitlers (kantklossers), linnentoeters (wevers), turftrappers (veenarbeiders), kersenkrakers (conserven - Ukkel (B), Steinesel (steenhouwers - Albersweiler (Duitsland)).

Eindeloos zijn de varianten in bijnamen als de naamgever zich laat inspireren door de ligging van die plaats, de uiterlijkheden van de inwoners en de hebbelijkheden van dezen!

Twente

De bijnamen van plaatsen zijn in het oosten van het land evenmin uniek als in de rest van Nederland. Er zijn zelfs opvallende overeenkomsten met plagerijen in noord-, west- en zuid-Nederland. We kunnen niet stellen, dat elke stad of elk dorp en gehucht een bijnaam heeft. De meest bekende bijnamen in Twente zijn die, welke iedere Tukker je meteen opsomt als je vraagt naar bijnamen van die plaatsen. Bij deze eenvoudige enquête scoort Oldenzaal met zijn boeskool bijzonder hoog. De siepels van Ootmarsum vormen een goede tweede. Hengeler Wind schijnt ook ver te waaien. Direct hierna volgen de Melbuuln (Borne), Köttelpeern (Denekamp) en de Kwekwe-schudders (Delden). De Kreckels van Enschede zijn meer bekend dan de Beetwortels van Almelo. De overige bijnamen zijn in doorsnee maar in een beperkt aantal plaatsen rond de bewuste plaats bekend. Merkwaardig is ook de ver verbreide gewoonte om de eigen plaats te vergelijken met andere:

Hengel is ne stad
Boarn is nog wat
Mer ... is n groot gat!

Er zijn over bepaalde plaatsen rijmpjes, die een grote bekendheid hebben in de streek. De meest bekende zegswijze is 'Ik kom oet Losser.. ik wet van niks'. Vanzelfsprekend zijn er ook groffe, beledigende uitdrukkingen; rijmen op plaatsen zoals op De Lutte met de 'tuffel met but' of: de 'Hasseler en Deurninger boeren könt' -volgens een dokter uit Hengelo, die door iemand per ongeluk in de vinger gebeten was- 'niks aans as vretn en drietn en n ander in de vinger bietn'. Rijmpjes en teksten, die ouderen vaak nog kennen en die veelvuldig worden herhaald. In het algemeen blijken bijnamen van plaatsen bij de jongere generaties niet meer zo te leven en zijn bijnamen ook veel minder bekend onder deze groepen.

*Het vaandel, waaraan Ootmarsummers hun tweede scheldnaam, vaandeldieven, danken.
(foto: George Nusmeijer)*

Locofaulismen in de toekomst

De geringe bekendheid van bijnamen onder de jeugd zou de veronderstelling op kunnen roepen, dat er geen behoefte meer is aan schelden, spotten en toch lekker vieze woorden gebruiken. Het tegendeel is waar. Schelden en vieze woorden gebruiken is zeker van deze tijd. De eerste beste 'kalker zal dat maar shit vinden en zich pissig maken over het gezeik van zijn ouders over netjes praten'.

Er zijn andere woorden gekomen -vaak Engelse- en de doelgroepen zijn gewijzigd. Niet langer worden -buiten carnaval en revue- scheldnamen van dorpen en steden gebruikt. Men kent nu scheldwoorden voor bepaalde maatschappelijke groepen, voor wijken, bepaalde straten, die vaak zeer scherpe formuleringen inhouden en in spot- en hoonkracht niet onderdoen voor zeventiende eeuwse uitvindingen op dit gebied.

- Oh, den woont in de speklapbuurt, goldkust;

- Jan en Riet hebt ne woning in het örgel (bedoeld is dan een of andere state of residence, zoals die de laatste jaren in Twente verzezen zijn);

- 'Met die kalkers kun je echt niet omgaan', zijn nog maar voorzichtige voorbeelden van die behoefte aan spottende precisering. Het vormt allemaal voer voor psychologen, die de achterkant van het scheldwoord moeten nazoeken.

Eén stelling bij alle spot en hoon blijft onaantastbaar: het scheldwoord zegt iets over de ontvanger, maar ook over de zender.

Bijnamen van plaatsen in Twente

Albergen:	buk
Almelo:	beetwortel
Beckum:	ossens
Bentelo:	koolheaskes
Beuningen:	voelbôarde, broodbuuln
Boekelo:	zoalkloetens
Borne:	melbuuln
Bruinehaar:	turftrappers
Delden:	kwekweschudders
Denekamp:	köttelpeern
Deurningen;	plagnstekkers
Enschede:	krekkels, braandstichters
Enter:	mesntrekkers, boorköttel
Fleringen:	grupndrieters
Geesteren:	papsleevn
Goor:	meerpoetn
Haaksbergen:	towmeren
Harbrinkhoek:	grupndrieters
Hasselo:	meerpoetn
Hengelo:	wind(buuln)
Hezingen:	steenbikkers
Langeveen:	turftrappers
Lattrop:	droadneagel
Lemselo:	heuimiegiers

Lonneker:	papsleevn, droadneagel
Losser:	beknsnieders, braandstichters
De Lutte	buk
Mander:	grupndrieters
Oldenzaal:	boeskeul, grupndrieters
Ootmarsum:	siepels, vaandeldieven
Reutum:	pinn(snieders)
Rossum:	görtekeurn
Saasveld:	koffiedrinkers
Tilligte:	waterpunkskes
Tubbergen:	schoapnböllekes
Usselo:	moosbelge
Vasse:	spekscheters
Volthe:	öllieböarde
Vriezenveen:	venneheksn
Weerselo:	knolntrekkers

(Onder voorbehoud en met excuus aan vergeten groepen).

Bronnen:

- J. Cornelissen: Nederlandse Volkshumor op stad en dorp, land en volk (Antwerpen, 1929, 6 delen).
- J. Winkler: Spotnamen van steden en dorpen. In: 'Studien in Nederlandse naamkunde' (1900, blz. 3-90).
- A. Hallema: Scheld-, schimp- en spotnamen voorheen en thans (Naarden, 1946).
- J. Bergsma: Plaatselijke bijnamen. In: 'Driemaandelijkse bladen' (1930/1931, blz. 48-52).
- R. Rentenaar: Groeten van elders; plaatsnamen en familienamen als spiegel van onze cultuur (Naarden, 1990).
- G.J. ten Voorde: Oawer Boornse biejnaam'n en zo... In: Jaarboek Twente 1964 (blz. 106-116).
- M. Philippa: Van woord tot woord. In: Onze Taal (Jaargang 57, no. 5, mei 1988, blz. 17).
- F. Jansen: De laatste locofaulismen. In: Onze Taal (Jaargang 58, no. 4, april 1989, blz. 59).
- H. Moser: Ortsübernamen. In: Beitrage zur Namensforschung. (1950, II, blz. 301-318 en 1951, III, blz. 39-69).
- A. Bach: Die deutschen Personennamen (Heidelberg, 1952, blz. 312 e.v.).
- H.S. Sharp: Handbook of geographical nicknames (London, Metuchen, 1980).
- L. Urdang: Names en nicknames of places and things (New York, Meridian, 1988).

*

Noodklok

*De noodklok luidt,
het heeft geen zin:
beierend stort de toren in.*